

GNÓZA A KREŠŤANSTVO

Zdeněk Váňa

Téma dnešnej prednášky do určitej miery nadväzuje na prednášku prednesenú na začiatku roka (Na počiatku bolo Slovo - úvod do logosofie). Objavia sa tu myšlienky už vtedy citovaných starovekých mysliteľov, tento raz ale z iného aspektu, ktorý je však na počudovanie dnes rovnako aktuálny ako náuka o logu - tvorivom božskom Slove. Pojem gnóza (z gréckeho gnosis - poznanie) sa totiž dodnes objavuje na stránkach teologických spisov, či už katolíckych alebo protestantských, a to takmer zhodne v zmysle niečoho, čo odporuje pravej viere alebo je aspoň podozrivé z herézy. V tomto smere sa zachádza dokonca tak ďaleko, že za gnózu v negatívnom zmysle sa označuje razom každé slobodné úsilie o duchovné poznanie a každé ezoterické učenie, ba i každý filozofický smer, nezávislý od cirkevných dogiem. Preto sa nemožno čudovať, že sa tu stretávame s názormi, že i antropozofia je moderná gnóza a že Obec kresťanov je akosi novognostickou cirkvou.

Tento postoj je doznievaním skutočnosti, že v prvých storočiach po Kristovi zvädzali cirkevní otcovia fanatický boj s duchovným hnutím gnostikov, ktoré malo svoje korene v starej mystérijnej kultúre a usilovalo sa chápať Krista ako kozmickú bytosť, ktorej príchod bol v starých mystériách očakávaný. Takéto prežívania Kristovej bytosti sa v oficiálnej cirkvi, ktorá sa utápala v mocenských bojoch o dogmy na konciloch, postupne stávalo niečím celkom cudzím, lebo jej pozornosť sa sústreďovala predovšetkým na pozemské Kristovo zjavenie.

Cirkevné predstavy o gnóze boli okrem toho ovplyvňované jej úpadkovými zjavmi v 3. a 4. storočí, proti ktorým viedli cirkevní otcovia, počínajúc Ireneom a končiac Eusebiom a Epifaniom, oprávnený boj, mylne ho však spájali so staršou gnózou z 1. a 2. storočia, ktorá patrí k prvým vrcholom kresťanského myslenia a ktorú v jej podstate nechápali. Mýlili sa tiež v presvedčení, ktoré väčšinou doteraz zdieľa cirkevné teologické nazeranie, že tu bola od počiatku akási pravoverná cirkev, ktorá sa síce utvárala v jednotlivostiach postupne, ale v priamočiarom vývoji od raného kresťanstva, pričom sa od nej oddeľovali rôzni heretici a sektári, zvedení diablom k pýche a chorobnej ctižiadostivosti. Táto myšlienková schéma, ktorú má na svedomí najmä cirkevný historik Eusebius zo 4. stor., sa dodnes nekriticky preberá a prenáša i na súčasné duchovné hnutia, pokiaľ sa odlišujú od autority cirkevnej dogmy. V skutočnosti neboli názorové rozdiely kresťanov prvých dvoch storočí ešte tak protikladne vyhranené a detailnejšie historické štúdium naznačuje, že to, čo bolo z hľadiska Ríma označované za ortodoxiu, sa v onej ranej fáze nachádzalo skôr v menšine. V čase, kedy cirkev nepredstavovala ešte mocenského činiteľa, predkladajúceho k vereniu pravdy zjavenia, nestáli viera a poznanie, t.j. gnóza, v takom nezmieriteľnom protiklade. V tomto smere sa dlho zachovávala veľká tolerancia. Ku skutočnému pochopeniu toho, čo sa odohrávalo v dušiach prvých kresťanských mysliteľov, ktorí sa hlásili ku gnóze, nestačí však iba vonkajšie historické štúdium. K tomu sa treba vcítiť do ich srdc a pochopiť ich z ich stupňa vedomia. Až potom si môžeme uvedomiť, čo nás s týmito dávnymi duchovnými bratmi prípadne spája, na čo môžeme nadviazať a čo je z hľadiska dnešného stupňa vedomia už prekonané, a preto neopakovateľné.

Pôvod gnózy je pre historickú vedu dodnes záhadou. Len súvislosť s mystériami, predovšetkým egyptskými, predoázijskými a gréckymi sa zdá byť nepochybná. Práve

tak je zrejma i pojmová reč gréckej filozofie, najmä platónskej, avšak so silným imaginatívnym zafarbením, ktoré dost' sťažovalo pochopenie cirkevným otcom, ktorí proti gnóze bojovali. Už Ireneus (U 202) sa sťažuje, že každý gnostik hlása niečo iné - v mylnom presvedčení, že ide o myšlienkový systém, zatiaľčo gnostikom išlo napospol o obrazné vyjadrenie cesty poznania. Je tiež isté, že všetky nitky sa zbierajú do egyptskej Alexandrie, ktorá ako významné centrum antickej vzdelanosti zatienovala i Rím, ktorý bol skôr centrom politickým - spomeňme len jej slávnú knižnicu, obsahujúcu vo svojom čase - okolo milióna zvitkov, a ktorá prestála dva požiare: za Caesarovho ťaženia r. 47 pred Kristom a požiar z roku 491, založený úmyselne kresťanmi, kým bola nakoniec celkom zničená arabskými dobyvateľmi v 7. storočí (vzácnymi zvitkami sa kúrilo šesť mesiacov v alexandrijských kúpeľoch). Z juhu tu pôsobila staroegyptská kultúra s mystériami Izidínymi, zo severu grécka filozofia spolu s eleuzínskymi mystériami, ktoré sem boli prenesené za Ptolemaiovcov a z východu židovská duchovnosť, na čele s Filónom Alexandrijským, ktorý takto hlboko ovplyvnil kresťanské myslenie.

Práve u Filóna Alexandrijského, o ktorom sme tu hovorili už v súvislosti s logosofiou, nájdeme silné gnostické prvky, ktoré svedčia o predkresťanskom pôvode. Filón sám, hoci žil medzi rokmi 20 pred Kristom až 50 po Kristovi, sa o Kristovej udalosti nikdy nedozvedel, jeho myslenie ho však zrkadlilo tak silno, že ho kresťanskí myslitelia pokladali temer za svojho. Pozoruhodné je, že Filón vychádza síce zo Starého Zákona, všetko dianie v ňom však chápe ako niečo mystérijné; Mojžiš nie je preňho iba zákonodarcom, ale zasvätencom, hierofantom, za ktorým idú tí, ktorí sú schopní poznania. Táto cesta poznania vedie od pokorného vzývania Boha k postupnému odpútavaniu sa od zmyslového vnímania, z viditeľného do neviditeľného priestoru, ktorý je pre normálneho človeka temnotou, prázdnotou, v ktorej je však možné prežiť znovuzrodenie v duchu (viď podobnú scénu s Nikodémom v tretej kapitole Jánovho evanjelia). Predpokladom tejto cesty je trpezlivé cvičenie, mlčanlivosť a odvaha, cieľom potom vstup do večného sveta Otcovho. Túto cestu poznania nazýva Filón "cestou kráľovskou" - v zmysle slov Num. 20, 17: "Daj, aby sme išli cestou kráľovskou, nech sa neodchylujeme ani napravo, ani naľavo, pokiaľ nedôjdeme k tejto hore". K tomu Filón dodáva: "Cieľom cesty je poznanie Boha, vedenie o Bohu." V tom naplno zaznieva téma, ktorá sa potom tiahne ako červená niť myslením, čo sa vyvíjalo v Alexandrii: gnosis - ako poznanie božského sveta nad svetom zmyslovým.

Musíme však uvážiť, že v čase pred inkarnáciou Kristovou nebolo duchovné prežívanie s plným pozemským vedomím ešte možné. Vedomie a prežívanie sa navzájom vylučovali. Pre duchovné prežívanie bola možná iba extáza - výstup s potlačením pozemského svetla rozumu. Takto prežívali i starozákonní proroci. Čo bolo však vtedy celkom prirodzené, je u dnešného človeka už nežiadúcim atavizmom. Svetlo obyčajného vedomia muselo najskôr zhasnúť, aby mohlo zažiarit svetlo božské - tak to prežíval i Filón. Toto videnie božského svetla bolo potom preňho totožné s vyšším vedením. Toto vyššie vedenie, pri ktorom orgánom poznania je "duchovné oko", nie je nikdy konečné. Iba abstraktný mysliteľ by sa mohol domnievať, že pravým poznaním sa svet stáva chudobnejším na tajomstvá, lebo tým, že človek vystupuje vyššie a získava vyšší prehľad, objavuje za každou odhalenou záhadou ďalšiu, a tak údiv, ktorý je na samom začiatku cesty poznania, sa ďalším putovaním iba stupňuje. Tohto putovania je duša schopná preto, že má v sebe niečo božského: "Lebo ako by mohla duša poznávať Boha, keby ju neobdaril dychom ducha a nedotýkal sa jej podľa jej schopností?" Táto poznateľnosť Boha je potom možná cez tú časť jeho bytosti, ktorú Filón nazýva Synom - Logom.

Z týchto myšlienok je zrejmé, ako blízko bol Filón, hoci Žid, Kristovej bytosti a ako vnímal, hoci v utlmených lúčoch, jeho svetlo. To je možné doložiť radom ďalších jeho výrokov, napr. keď tvrdí, že človek môže postúpiť od videnia Boha vo svojom ďalšom vývoji až k tomu, že sa sám stane "synom Božím". Pripomeňme v tejto súvislosti slová Kristove v Jánovom evanjeliu "či nie je napísané vo vašom zákone: *Povedal som vám: Bohovia ste?*"

Niet divu, že neskoršia rabínska učenosť sa pokúšala jeho dielo zamlčať a že jeho spisy sa zachovali len vďaka kresťanským mysliteľom, najmä gnostického smeru. Za prvých kresťanských gnostikov by sme mohli označiť do istej miery už evanjelistu Jána a apoštola Pavla. Pojem poznanie (gnosis) a viera (pistis) sa u oboch objavujú s úplnou samozrejmosťou vedľa seba. Určité náznaky nájdeme už v Matúšovom evanjeliu (13:11), kde sa rozlišuje znalosť tajomstva kráľovstva Božieho od podobenstva. Najmä však v Pavlových listoch, o ktoré sa gnóza predovšetkým opierala a ktorých výroky cirkevní kritici gnózy neseriózne zamlčovali.

Keď Pavol hovorí napr. v 2. liste Timoteovi (1:12) "viem, komu verím", potom je priorita poznania - u Pavla daná predovšetkým zážitkom pri Damašku - celkom zrejmá. Rovnako jeho nevyčerpatelnosť, naznačená v liste Efežanom (3:19): "poznávať lásku Kristovu, prevyšujúcu všetko poznanie". Poznanie je tu svätodušným zážitkom, z ktorého duša čerpá všetku svoju silu viery, nie zo slepej poslušnosti vonkajšej autority. Lebo: "To je večný život, že poznávajú Teba ako jediného pravého Boha a toho, ktorého si poslal, Ježiša Krista." (Ján 17:3) Ako sme už uviedli, centrom kresťanskej gnózy sa stala egyptská Alexandria, kde v 2. storočí po Kristovi pôsobili všetci poprední kresťanskí gnostici: Basileides, Valentinus, Klement Alexandrijský a Origenes. Najstarší z nich bol Basileidés, pôvodom zo Sýrie, ktorého učiteľom bol Petrov tlmočník Glaukias, v Alexandrii pôsobil okolo r. 130, teda iba 30 rokov po smrti evanjelistu Jána. Vo svojom učení sa opieral o nezachovaný spis "Podanie Matúšovo", ktorého titul sa našiel v gnostickej knižnici v Nag Hammádí (v starovekej Chénoboskion). Bol vôbec prvým, kto napísal komentáre k evanjeliám - 24 kníh, ktoré sa bohužiaľ nezachovali. Vieme o nich iba z neskorších citátov.

Východiskom Basileidovho zážitku je "ničota". Dôsledne ide cestou tzv. apofatickej teológie (od apofanai = vylučovať, zbavovať), ktorá zbavuje božstvo všetkých vlastností - tým istým spôsobom uvažoval už Dionýzios Areopagita, stredovekí mystici, ba aj indická filozofia o Brahmane: "Boh nie je, nie je nikdy, nie je nikde" - čo znie ateisticky, v skutočnosti to však iba znamená, že všetky pojmy, prevzaté z viditeľného sveta, na popis Božskej bytosti nestačia. Boh je i mimo pozemského bytia - t. j. "nie je", je mimo priestoru - "nikde" i mimo času - "nikdy". Na toto mefistofelovské nič však gnóza odpovedá spolu s Faustom: "v tvojom nič dúfam nájsť všetko!" Zodpovedá to tiež biblickému stvoreniu z ničoho. Pre gnostika nebol však pojem ničoty výrazom špekulatívnej teológie, ale prejavom vnútornej cesty: cvičením vnútorného pokoja vstupoval do mlčania (sígé), pri ktorom sa ocitol v priepasti (bythos), v ktorej však mohol vnútorne prežiť Otca a vytušiť, ako vznikol svet.

Zo zážitku trojnosti človeka - telo, duša, duch - ktorý bol pre gnostikov niečím celkom samozrejším, vyplýva i predstava o trojnosti sveta: svetového Ducha, svetovej Duše a svetového Tela. Pretože ťažisko gnostického prežívania bolo vo sfére Ducha, fyzická telesnosť sa pociťovala ako niečo protikladného, ako puto, zatiaľčo duch pôsobil ako oslobodzujúci plameň. Z toho tiež vznikla predstava, ktorá sa udržala aj u neskorších paulikiánov a bogomilov, že viditeľný svet nie je dielom Otcovým, ale nižšieho demiurga - "vládcu tohto sveta" (archonta), ako je nazývaný v evanjeliu. Očividne sa v tom odráža aj rozdiel medzi čisto duchovným stvorením

sveta, ako ho opisuje 1. kapitola Genesis a pozemským stvorením v podaní 2. kapitoly Genesis. Z toho tiež vznikol pre gnostikov problém predstaviť si skutočné vtelenie a smrť Kristovu - odtiaľ ich doketizmus, predstava o zdanlivej telesnosti a zdanlivej smrti Spasiteľovej. Podľa Basileida iba pozemská časť Ježišova podliehala utrpeniu a patrila svetu hmoty, zatiaľ čo jeho duševná schránka patrila svetovej Duši, reprezentovanej potom planetárnou sférou (slnečná bytosť Kristova), duchovná časť potom pochádzala z ríše svetového Ducha. V tom sa zrkadlí - napriek doketickému omylu - tušenie tajomstva bytosti Kristovej: syna človeka (Ježiša), Krista ako slnečnej bytosti, a syna Božieho ako bytosti z najvyššej duchovnej sféry božskej Trojice. Oporou pre koncepciu zdanlivého tela bola pre gnostikov 7. kapitola Jánovho evanjelia, kde sa hovorí o miznutí a náhlom objavovaní sa Ježišom, jav, ktorý však možno vysvetliť aj projekciou nadzmyslových schránok, známou tak vo východnom, ako i v západnom okultizme. Pohľad gnostikov bol však zameraný predovšetkým na duchovnú bytosť Kristovu, ktorú prežívali ako bytosť kozmickú. Tento zážitok neskoršia cirkev na svoju škodu stratila. V gnostickom myslení doznievalo však ešte staré zrenie, ktoré pre tajomstvo vtelenia a smrti - možno povedať - ešte celkom neodumrelo.

Najväčšou postavou gnózy bol Valentinus, ktorý pôsobil najskôr v Alexandrii, medzi rokmi 136-165 v Ríme, kde bol skoro zvolený za biskupa, odišiel však odtiaľ a založil školu na Cypre. Z jeho spisov sa zachovali iba zlomky kázni, hymnov a listov, najmä však citáty jeho odporcov, predovšetkým Ireneu z čias okolo r. 180, v jeho piatich knihách "Proti kacírom", ktorých názory si však prispôboval na svoju vlastnú mieru, aby im mohol ľahšie oponovať - prax zaužívaná v rôznych polemikách dodnes. Neskorší kritici, ako Tertullianus z 3. stor. a Epifanius zo 4. stor. čerpajú práve z kníh Ireneových.

V SRDCI PÔSOBÍ PRAVÁ CIRKEV.

Valentinus vyvolal hnutie, ktoré zasahovalo na východ až do Sýrie, Malej Ázie a Mezopotámie a na západ až do Španielska a Galie. Medzi jeho žiakov patrili Markos, ktorý sám založil v Alexandrii svoju školu, Ptolemaios a v Ríme Herakleón, ktorý sa stal prvým autorom podrobného komentára k Jánovmu evanjeliu; na východe to boli najmä Axionikos a Bardesanés. Pôvod Valentinovej gnózy nie je známy. On sám uvádza inak neznámeho "apoštolského muža" menom Theodas, ktorý mu mal toto učenie sprostredkovať. Azda je tu určitá súvislosť s niektorými apokryfnými spismi, najmä s tzv. Tomášovým evanjeliom, ktoré obsahuje rad Ježišových výrokov gnostického zafarbenia.

Jeden zo zlomkov Valentinových sa zaoberá problémom pozemskej telesnosti človeka, ktorá bola gnostikmi pociťovaná ako niečo trápne - najmä skutočnosť rozkladu a vylučovania častí potravy sa považovala za urážku duchovného človeka. Valentinus však pochopil, že to súvisí s tým, že telesnosť človeka vôbec je podrobená procesu rozkladu, ktorý vyplýva z toho, že človek vo svojej nezdržanlivosti prijíma viac a niečo iné, ako potrebuje k udržaniu zdravia. V Ježišovi však vidí človeka, ktorý bol schopný potravu úplne asimilovať: "Stálym sebazapieraním vo všetkých veciach dosiahol Ježiš božstvo. Jedol a pil zvláštnym spôsobom, bez plytvania. Jeho moc zdržanlivosti bola taká veľká, že sa potrava v jeho tele nerozkladala, pretože ono samo nebolo podrobené rozkladu." Spoznal teda, že vláda smrti vo svete súvisí s týmto rozkladom, pôsobiacim v človeku. Kristus však priniesol do sveta silu zmŕtvychvstania a človek, ktorý sa týmito silami prenikne, pôsobí proti rozkladu a smrti a stáva sa tak nositeľom nového stvorenia.

Pre Valentinov spôsob myslenia je príznačné, že odmietal učenie, prichádzajúce iba zvonku, z nejakého cirkevného učilišťa. Pravým zdrojom poznania je preňho srdce, orgán jasnozrivého myslenia, ktoré dnešný človek stratil, aby namiesto neho rozvinul mŕtvu intelekt hlavy. V srdci tiež pôsobí pravá cirkev, ktorá je niečím nadzmyslovým, s čím sa človek stretáva v nadpozemských sférach. Hippolytos rozpráva, ako Valentinus zbadal vo svojom duchovnom videní novonarodené dieťa. Na otázku o jeho pôvode mu dieťa odpovie: "Som Logos". - Logos ako dieťa, ktoré sa práve narodilo, je mu fyzickým zjavením bytosti, ktorá predtým žila v duchu, a je tak znamením toho, že všetko, čo sa deje na Zemi, má svoj zdroj v duchovnom svete.

S Valentinom sa spája učenie o eónoch - duchovných bytostiach, ktoré vládnu postupne nad každou epochou, ba i nad každým dňom (každý deň má svojho anjela). Každý eón je iným variantom svetelnej sily, čas a priestor sú ich činy. V eónoch sa tiež odohráva stvorenie. Z nevýslovného Božstva sa najskôr polarizuje pradojica: Bythos (priepasť) a Sígé (mlčanie). Najvyššie božské tajomstvá sa Valentinovi zjavujú v polaritách mužského a ženského princípu. Ku svetelnej priepasti nevýslovného Božstva patrí – ako jeho ženská duša – Mlčanie, nazývané niekedy aj Ennoia (sebauvedomenie). Mlčanlivá božská priepasť potom myslí seba samú a tak sa objavuje ďalšia dvojica: Nús (pramyšlienka) a Aletheia (pravda). Ďalšou fázou je tretia dvojica: Logos (Slovo) a Zoé (život) - myšlienka sa vyslovuje v slove, ktoré je naplnené božským životom. V týchto troch dvojiaciach sa odráža božská Trojica: v prvej otcovský princíp, v druhej Duch Svätý a v tretej sféra Boha-Syna. Z nej potom pochádza štvrtá dvojica: Anthrópos (človek) a Ekklésia (cirkev). Ide o duchovný praobraz človeka, ktorý v sebe zhrňa obraz božskej Trojice a o duchovný praobraz spoločenstva - teda ešte nie o pozemskú cirkev. Uvedené štyri dvojice tvoria u Valentina prvú osmu (ogdoas) eónov, z ktorých potom vznikajú ďalšie. Až po 30. eóne sa začína viditeľný, zmyslový svet. Je pozoruhodné, že o eónoch, ako o duchom nesených svetových periódach hovorí i Nový Zákon, napr. Pavlova epištola Židom (1:2 a 11:3): "Boh stvoril prostredníctvom Syna eóny".

Treba zdôrazniť, že takáto tzv. kozmogónia bola pre gnostikov predovšetkým duševnou cestou, pri ktorej sa odpútavali od všetkého hrubo materiálneho. Túto cestu potom v sebe niesli ako náladu, bez toho, že by lipli na jednotlivých pojmoch. Odtiaľ i tzv. rozpory v spisoch, nájdených v Nag Hammádí, hoci tamojšia knižnica predstavovala jeden celok a patrila zrejme jedinému vlastníkovi. Práve táto skutočnosť uvádzala do zúfalstva cirkevných kritikov, ktorí v gnostických spisoch márne hľadali nejaký jednotný systém.

Príznačné je, že títo kritici nikdy necitovali Pavlove listy, pretože uňho nájdeme vyslovene gnostické miesta, napr. v 1. liste Korint'anom (2:6-8): *"Múdrost' potom hovoríme medzi dokonalými, ale nie múdrost' tohto sveta, ani archontov tohto eónu (kniežat sveta), ktorí hynú. Ale hovoríme tu múdrost' Božiu (theú sofia), skrytú v tajomstve, ktorú Boh vyznačil už pred všetkými eónmi, aby sa nám zjavil k sláve (doxa). Nijaký z archontov tohto eónu túto múdrost' nespoznal. Keby ju poznali, neboli by ukrižovali Pána zjavenia"*.

Takéto citáty boli silnou zbraňou gnostikov, ktorí sa naviac lepšie vyznali v novozákonnej literatúre ako ortodoxní cirkevní autori 2. storočia po Kr. Musíme si pritom uvedomiť, že v tomto čase nejestvoval ešte Nový Zákon v dnešnej podobe. Popri štyroch evanjeliách tu boli rôzne apokryfy ako Egyptské evanjelium, Hebrejské evanjelium, či Tomášovo evanjelium, ktoré neboli považované za niečo menej významného. Gnosticci boli tiež prvými autormi komentárov k evanjeliám. A je tiež pozoruhodné, že prvý "kánón", t. j. zoznam kníh, obsahujúcich čisté učenie, neobstaral cirkevný otec, ale "kacíř" Markión, zakladateľ jednej z gnostických škôl v

2. stor. Predstavitelia ranej kresťanskej gnózy svoje hlboké poznatky neodvodzovali iba z litery Písma, ale zo svojho videnia, a ak ho potom našli i v Písme, zjavovala sa im skutočnosť, ktorú videli svojím duchovným okom. Chápali tak evanjelium nielen ako opisovanie pozemského diania, ale súčasne aj ako obrazy vyšších skutočností. To je poňatie, ktoré v podstate platí vlastne dodnes. Rano kresťanská gnóza tu predstavuje iba prvý pokus o takýto výklad.

Dokončenie v budúcom čísle

Dokončenie zo Sophie 17

Treba uvážiť, že predstavitelia ranej gnózy, ako boli Basileides a Valentinus, neboli za svojho života, ba ani istú dobu po smrti považovaní za kacírov, ale za "pravoverných" kresťanov. Preto i učenie takej vynikajúcej osobnosti raného kresťanstva, ako bol Klement Alexandrijský, ktorého logosofiou sme sa podrobnejšie zaoberali v predchádzajúcej prednáške, vykazuje výrazné gnostické rysy. Rovnako, ako ostatní gnostici, odvoláva sa Klement vo svojom učení na ústne tradície, pochádzajúce z intímnej výuky Kristovej, poskytnuté iba niekoľkým vyvoleným učeníkom. Nositelia tohto tajného podania mali byť najmä Tomáš, Filip a Matúš. Tomášovo a Filipovo evanjelium bolo tiež nájdené v gnostickej knižnici v Nag Hammádí, rovnako ako spis spojený s Matúšom. Klement sám označuje vyslovene za gnostikov aj apoštolov Petra, Jakuba, Jána a Pavla.

Klement rozlišuje dvojaké poznanie:

- 1) poznanie jednotlivých vecí, spoločné všetkým ľuďom a
- 2) poznanie duchovných skutočností silou Logu pôsobiaceho v duši - až to je pravá gnóza.

***PRE GNOSTIKA CNOSTI NESPOČÍVAJÚ V PLNENÍ PRÍKAZOV A ZÁKONOV,
ALE V SLOBODNOM NAPODOBŇOVANÍ NÍM VIDENÉHO A PREŽÍVANÉHO
BOHA.***

Poznanie a viera neboli pritom uňho v protiklade, ako to bolo v neskoršej cirkvi. Poznanie chápal ako širší pojem, ale viera je jeho nevyhnutnou súčasťou a základom pravdy, bez ktorého nie je možné poznanie vôbec rozvíjať. To, čo dovršuje človeka, čo robí až človeka človekom, je však poznanie. Až ním sa završuje viera, ktorá môže byť darom, ale poznanie si musí človek od Boha vydobyť (!). Rozdiel medzi vierou neskoršej cirkvi a poznaním gnózy spočíval v tom, že cirkev sa zameriavala predovšetkým na Kristov čin, na jeho vtelenie, utrpenie a zmŕtvychvstanie, zatiaľ čo gnóza sa snažila pochopiť Kristovu bytosť. Slovanami Klementovými: "Musíme veriť, že jestvuje Syn, že prišiel a že trpel. Musíme však poznávať, kto Syn Boží je." Preto tiež nemôže byť pre Klementa poznanie bez viery a viera bez poznania - ako nemôže byť Otec bez Syna a naopak. Ako prichádzame prostredníctvom Syna k Otcovi, tak z viery prichádzame k poznaniu.

Klementovi boli dobre známe starogrécke mystériá s ich nižším stupňom, t. j. katarziou - očistou a vyšším stupňom, ktorý viedol žiaka k jasnozreniu. V kresťanskom zmysle však chápal očistu ako vyznanie, tak v zmysle poznania vlastných pochybení, ako i priznanie sa ku Kristovi, ktoré je pravou očistou duše, zatiaľ čo vyšší stupeň mystéria zrenia je mu "analýzou", t. j. rozpúšťaním všetkého zmyslovo vnímateľného a priestorového až k čistej myšlienke, ktorá je dimenziou Kristovou. To je pravé gnostické myslenie, ktoré chápe a vidí! Hĺbka tohto myslenia je

viditeľná napr. vo vzťahu k mučeníctvu, ktoré mnohí vtedajší kresťania často zámerne vyhľadávali. Klement však myslí aj na vinu prenasledovateľov a vlastne i spoluvinu toho, kto ju úmyselne provokuje. Preto odporúča radu Kristovu: "Ak vás prenasledujú v jednom meste, odíďte do iného" (Mat. 10:23).

Na rozdiel od cirkevných kresťanov, ktorí pokladajú za najvyšší cieľ svojho úsilia odpustenie hriechov, milosť, vykúpenie a večnú blaženosť a nie náboženské poznanie, hovorí Klement odvážne: *"Keby niekto postavil gnostika pred voľbu medzi poznaním Boha a večnou spásou - a oboje by bolo od seba oddelené, pričom je oboje totožné - bez najmenšieho váhania by zvolil poznanie Boha, ktoré pokladá za žiadúce pre neho samotného, pretože k poznaniu vystupuje viera prostredníctvom lásky"*.

Rovnako ako Pavol v 1. liste Korintňanom, rozlišoval aj Klement duševného človeka (psychikos), ktorý potrebuje vedenie cirkvou a duchovného človeka (pneumatikos), ktorý je schopný vlastného slobodného poznania, t. j. gnózy. Prijatie Krista do vlastnej duše znamená takú premenu, že sa tým človek stáva bratom Kristovým a je mu rovný. To mu tiež dáva mravnú slobodu a nezávislosť na vonkajších inštanciách, lebo cnosti nespočívajú pre gnostika v plnení príkazov a zákonov, ale v slobodnom napodobňovaní ním videného a prežívaného Boha. Názor veľmi blízky etickému individualizmu "Filozofie slobody" Rudolfa Steinera.

V Zatiaľ čo kresťania prvých storočí odmietali odumierajúcu kultúru cisárskeho Ríma a nenávideli svet, ktorý ich obklopoval, pozoroval Klement pod procesmi úpadku všade klíčiace zárodoky nového sveta, ku ktorému obracal všetku svoju lásku, lebo sa mu javili ako niečo, čo pochádza od Boha. Za znak gnostika považoval tri veci: "Po prvé videnie, po druhé plnenie svetových cieľov a po tretie výchovu dobrých ľudí. Kde sa toto spája, vzniká dokonalý gnostik. Kde niečo chýba, tam gnóza kráva". Základným impulzom Klementovej gnózy boli Pavlove slová: "Žijem, ale nežijem ja, ale Kristus žije vo mne" (Gal 2:20). Preto nás nesmie prekvapovať, že v jeho spisoch Protreptikon, Paidagogos a najmä Stromateis, z ktorých tu citujeme, narážame na myšlienkové nábehy, ktoré znejú takmer moderne, ktoré však neboli v kresťanstve spočiatku ďalej rozvíjané, anticipujú však budúcnosť.

Napr. keď na rozdiel od východiska starovekej filozofie, ktorá sa zvykla vidieť najmä v myslení, v uchopovaní ideí, kladie na počiatok poznania vnímanie: "Od prírody sa zdá byť prvým myslenie, pre nás je však prvým vnímanie. Z vnímania a myslenia vzniká podstata náhľadu, lebo myslenie a vnímanie majú spoločný jas". (Porov. s tým základné myšlienky Filozofie slobody Rudolfa Steinera). Alebo keď dospieva k poznaniu jestvovania dvojakého zla: "Zlo má dvojakú tvár: raz koná a uchvacuje klamom a predstieraním, druhý raz násilím. Božský Logos však kráča a všetkých zvoláva... Záleží od nás, či Ho budeme nasledovať alebo nie" (viď súsošie Krista s Luciferom a Ahrimanom v Goetheane).

Ponorme sa teraz do myšlienkového sveta poslednej veľkej osobnosti alexandrijskej gnózy a logosofie - Origena (185 - 255). Bol to najgeniálnejší žiak Klementa Alexandrijského, ktorý sa stal už vo svojich 18-tich rokoch učiteľom na katechétskej škole v Alexandrii, a to až do roku 230, kedy po roztržke s biskupom Demetriom odišiel do palestínskej Cézarey. Z jeho obrovského diela - okolo 6000 zvitkov - sa zachovali iba trosky: osem kníh komentárov k Jánovmu evanjeliu (z pôvodných 32), apologetické dielo Contra Celsum (kde cituje filozofa Celsa tak presne, že jeho spis mohol byť vydaný i samostatne) a najmä Peri archón (De principiis - O počiatkoch) - akási prvá summa teológie.

Origenes mal veľký vplyv na utváranie kresťanskej vierouky, no i napriek tomu bol na koncile r. 533 prehlásený za kacíra. Jedným z dôvodov bolo jeho učenie o

predexistencii duše, na ktorú ukazuje i scéna so slepým od narodenia (Ján 9:2), a ktorou možno vysvetliť i skutočnosť nerovnosti osudu.

Origenes síce nehovorí vyslovene o reinkarnácii ako Klement Alexandrijský vo svojom stratenom spise Hypotyposesis (podľa svedectva patriarchu Fotia), ale predexistencia ju mlčky predpokladá. Sám Origenes to naznačuje, keď v súvislosti s Jánom Krstiteľom - Eliášom hovorí: "Lebo kto verí, že sa deje náhodou niečo, čo je nutné, mal by pochopiť, že duša Jánova je staršia ako jeho telo, že existovala už skôr a potom až bola poslaná k svedectvu o svetle".

**ORIGENES: "PRE TOHO, KTO HĽADÁ
DOKONALÝ ŽIVOT, JE LEPŠIE CESTOU ZOMRIEŤ,
AKO SA VÔBEC NA CESTU NEVYDAŤ".
SUDCA, KTORÝ DAL ORIGENA MUČIŤ,
SA NEODVAŽOVAL USMRTIŤ HO, TAK
ŽIARIL KRISTOVO SLNKO Z JEHO BYTOSTI.**

Treba si tiež uvedomiť, že dnešný názor cirkvi o stvorení duše spolu so zrodením tela a jej neskoršej večnosti sa začal v cirkvi presadzovať až od 4. storočia a až v 6. storočí sa stal dogmou, ktorá môže v praxi viesť aj k vážnym dôsledkom: ak je napr. zrejmé, že pri pôrode môže byť zachránená buď iba matka alebo iba dieťa, potom by bol chirurg povinný obetovať matku, pretože tá už má nesmrteľnú dušu, zatiaľ čo doposiaľ nenarodené dieťa nie, čo by znamenalo stratu jednej duše pre Boží svet!

Proti tomu argumentuje Origenes poukázaním na krst malých detí "kvôli odpusteniu hriechov". Origenes sa pýta: "Ale akých hriechov? Kedy ich spáchali?" Človek si však prináša zo života pred narodením aj iné veci ako hriechy: "Jestvujú vtelené duše, ktoré skôr ako sa zrodili, boli poučované Otcom a počúvali ho". Pre náboženské vedomie Origenovo bolo teda samozrejmé, že osudy na zemi sú pokračovaním zážitkov v duchovnom svete pred narodením. Na rozdiel od neskoršieho dichotomického ponímania človeka ako bytosti s telom a dušou, kde sa duch chápe iba ako intelekt, Origenes ešte konkrétne rozlišoval ducha ako tvorivú, večnú bytosť a dušu ako sprostrekovateľku medzi duchom a telom - ako bytosť prijímajúcu, časovú. Doslova hovorí: "Duch, ktorý sa vzdialil od svojho pôvodného stavu a od svojej dôstojnosti, sa stáva dušou a volajú ho tak. Ak je duša obnovená a očistená, vracia sa do stavu, v ktorom je duchom".

Tento Origenov výrok akoby priamo predznamenal centrálny rozikruciansky výrok: Ex Deo nascimur - In Christo morimur - Per Spiritum Sanctum reviviscimus. Alebo ako to vyjadruje Rudolf Steiner vo svojej druhej mystérijnej dráme:

"Z božského bytia povstala ľudská duša, odumrieť môže v bytostné základy, raz však zo smrti odpúta ducha".

Je prirodzené, že človek, ktorý sám seba prežíval ako ducha, ako večnú entelechiu a nie ako duševnú bytosť, ktorá vznikla až pri narodení, musel mať iný pohľad na svet, totiž pohľad, chápaný svet v jeho vývoji: od pôvodného duchovného stavu k jeho terajšiemu, od ducha odpadnutému a od toho opäť k svetu obnovenému, netelesnému, kedy sa všetci vrátia k Bohu, vďaka vykupiteľskému činu Kristovmu. Zatiaľ čo agnostik zastáva názor, že nemožno poznávať a dogmatik, že sa nesmie poznávať, pre Origena bolo poznanie procesom bez hraníc, podobne ako už u Filóna, ustavičným objavovaním nových a nových tajomstiev: "Čím ďalej

postupujeme, tým vyššie sa týči hora tajomstiev”. Poznanie je preňho povinnosťou človeka. Kto chce byť skutočne učeníkom Kristovým, musí s odvahou pozdvihovať svoje oči: “Pre toho, kto hľadá dokonalý život, je lepšie cestou zomrieť, ako sa vôbec na cestu nevydať”. Vlastné videnie nemožno nahradiť sprostredkovaným zvestovaním, a preto je toto videnie viac ako viera, ktorá je iba jeho predstupňom.

Sväté písma sú preňho iba stručným uvedením do rozľahlej ríše poznania.

Nechápal ich preto nikdy podľa litery, ale v trojakom zmysle:

- 1) historickom - tým sa líšil od Filóna, ktorý všetko vykladal alegoricky;
- 2) duševnom, t. j. morálnom;
- 3) a vo vlastnom duchovnom zmysle.

Poznanie samo prežíva ako niečo svetelné - v zmysle Jánovho evanjelia (8:12): “Ja som svetlo sveta”. Človek dospieva k poznaniu len vďaka tomu, že je osvietený týmto svetlom, t. j. svetlom Logu, ako o tom hovorí začiatok Jánovho evanjelia. Je to duchovné slnko vesmíru, ktoré osvetľuje ľudského ducha, tak ako fyzické slnko osvetľuje telo a všetky vnímateľné veci. O tomto duchovnom slnku potom Origenes hovorí smelé slová: *“Ako sa zatemní svetelná sila Mesiaca a hviezd, keď sviatí Slnko, tak tí, ktorí sú osvietení Kristom a uchopujú jeho lúče, nepotrebujú ani pomoc apoštolov, ani prorokov. Ba musíme smelo povedať pravdu: ani nijakého anjela alebo ešte mocnejších dynameis, ak sú poučovaní prvorodeným Svetlom”*.

Z týchto slov prežaruje vlastné tajomstvo Origenovej schopnosti poznania, v ktorom sa prejavuje ako pravý Kristoforos - nositeľ Krista. Origenova duša, preniknutá Kristom, bola tak schopná nazerať do tajomstva Kristovej bytosti a jej vzťahu k človeku Ježišovi. V spise Peri archón hovorí o onej čistej duši Ježišovej, ktorá bola ušetrená od Adamovho pádu a mohla tak sprevádzať vývoj ľudstva zhora, prijať ľudské telo zrodené z Márie a pri krste v Jordáne spojiť sa s božským Logom - Kristom. Teda ten istý poznatok, ku ktorému dospel na počiatku 20. st. nezávisle, zo svojho vlastného pozorovania Rudolf Steiner.

Origenes bol teda schopný rozlišovať božskú bytosť Kristovu od človeka Ježiša a vidieť v krste v Jordáne rovnakú svetodejinnú udalosť ako je druhý príchod Kristov pri poslednom súde. Oboje je zjavením Logu v pozemskom svete. Toto vedomie významu krstu v Jordáne, ktorý bol až do 4. storočia hlavným vianočným sviatkom, sa v neskoršej cirkvi stratilo. Ako sme už uviedli, reálne pozorovanie Logu v tele Ježišovom stávalo gnostikov pred neriešiteľným problémom, ako mohol Kristus zomrieť – a neschopnosť pochopiť toto tajomstvo ich potom viedla k tvrdeniu o zdanlivej smrti. Origenovi však bolo jasné: Boh nezomiera, ale oddeľuje sa od človeka, ktorý tým zomiera. Vyplynulo mu to z jeho sebapoznania: i ja som duchovná bytosť, ktorá sa spojila s telom a oddeľujem sa opäť od neho, keď telo zomiera. Tak sa smrť na kríži stala preňho niečím, čomu chýbalo akékoľvek poníženie. Po zmŕtvychvstaní sa potom “celé ľudstvo, ba celé stvorenie stáva telom Kristovým a každý z nás je jeho článkom podľa svojho titulu”. V Kristovi sa teda zjednocujú všetci ľudia, všetky rasy a národy do jednej rodiny ľudstva. To je skutočnosť, ktorá musí byť prežívaná stále znovu v každom jednotlivom človeku, v každom podľa jeho stupňa vedomia, lebo: “Kristus je stále so svojimi učeníkmi a nikdy ich neopúšťa, takže môžu povedať: Nežijem ja, ale Kristus žije vo mne”. Pre morálny postoj človeka z toho potom vyplýva, že nekoná z nijakého príkazu, ba ani z príkazu lásky, ale z Kristovho Slnka, v ňom prítomného a pôsobiaceho, zo Slnka, ktoré osvetľuje všetkých dobrých i zlých. Jeho oltárom je vlastné srdce, kňazom vlastná duša, ktorá sa má starať o to, aby oheň na oltári nikdy nevyhasol. Človek, ktorý dosiahne túto premenu, je pozdvihnutý medzi hierarchie na miesto padlých anjelov a sám sa stáva “Kristom, Synom Božím”. - Takéto myšlienky mohol vysloviť iba ten, kto sám takú premenu dosiahol a bol

peniknutý Kristovou substanciou. Svedčí o tom i skutočnosť, že sudca, ktorý dal mučiť Origena pri prenasledovaní kresťanov za cisára Décia, sa neodvažoval usmrtiť ho, tak žiarilo Kristovo slnko z jeho bytosti. Jeho žiaci už túto substanciu nemali, držali sa iba jednotlivostí z jeho učenia a ocitli sa v otvorenom rozpore s cirkvou, ktorá sama strácala onen prvotný zážitok blízkosti Kristovej, takže Origenovo dielo mohla zvonku odsúdiť ako kacírské.

Origenes bol poslednou osobnosťou, z ktorej kresťanská gnóza žiarila ešte čistým svetlom. Ďalší vývoj bol v znamení úpadku gnostického myslenia na jednej strane a upevňovania cirkevnej autority na strane druhej. Úsilie o poznanie prestalo byť súčasťou slobodného duchovného života. Presadil sa názor, že vlastné zjavenie sa skončilo smrťou apoštolov a že všetko, čo potrebuje kresťan vedieť, je obsiahnuté v kréde - nad to sa už netreba usilovať. Namiesto nezávislého hľadania pravdy nastúpili dogmy, odhlasované väčšinou na konciloch. Na jednom z nich – na 5. koncile v Konštantinopole - bolo odhlasované r. 553 i odsúdenie Origenovho učenia o predexistencii duše.

TAK AKO PREDKRESŤANSKÝ SVET OČAKÁVAL VYKUPITEĽA, ZAČALO KRESŤANSTVO TERAZ OČAKÁVAŤ PRÍCHOD DUCHA.

O 300 rokov neskôr bolo na ďalšom koncile v Konštantinopole odhlasované, že človek sa skladá iba z tela a duše a tak sa odstránila trichotómia, dovtedy samozrejmä nielen v gnóze, ale i Pavlovi. Pavlovo slovo “duch skúma všetko, i hlbiny Božstva” (1 Kor 2:10) prestalo pôsobiť - namiesto poznania, usilujúceho sa o osvietenie, prevládla neosvietená viera. Niet divu, že sa potom v cirkvi stále znovu a znovu vynáral pocit určitého základného nedostatku a že vznikali najrôznejšie podzemné prúdy “kacírskych” hnutí a siekt - ako dôsledok zlého svedomia oficiálnej cirkvi: niektoré z týchto prúdov prezrádzajú práve gnostické dedičstvo. Ani stredovekí svätci a mystici neunikli v tomto smere podozreniu z kacírstva - napr. taká veľká postava stredovekej nemeckej mystiky z 12. stor., ako bol Majster Ekkehard, odsúdený svojím biskupom, “pretože chcel vedieť viac, ako bolo potrebné”.

Chýbal tu teda prvok slobodného poznania; avšak poznanie osvietené, múdrosť - to je sféra Svätého Ducha. A je príznačné, že práve k tejto sfére božskej Trojice nachádzala cirkev vzťah len neľahko. Stredoveká mystika dospela preto k názoru, že doba Svätého Ducha príde až v budúcnosti - po období Boha Otca a Boha Syna. Tak ako predkresťanský svet očakával Vykupiteľa, začalo teraz kresťanstvo očakávať príchod Ducha. Ten však nezostupuje k ľudstvu zhora ako Kristus, ktorého zostup sférami smerom k Zemi bol sledovaný v mystériách a spätne prežívaný gnózou: Svätý Duch prichádza k človeku zvnútra - v poznaní, osvietení - nemôže byť predmetom poznania ako Boh-Syn, pretože on sám je touto silou poznania, a to v každom jednotlivom človeku.

Predpokladom osvietenia je však zážitok smrti, duša musí prejsť nultým bodom svojho vedomia, svojou Golgotou, kde volá spolu s Ježišom na kríži “Bože, Bože, prečo si ma opustil?” Keď dospieva k pocitu “Boh je mŕtvy”, ako to vyslovil už Nietzsche a ako to plne prežíva človek v dnešnom materialistickom a ateistickom veku, kedy sa cíti celkom oddelený od duchovného sveta a nie je už schopný starej viery. Tak, ako bez smrti na Golgote by nebolo možné zmŕtvychvstanie a svätodušný zážitok učeníkov, tak ani premena vedomia dnešného človeka a jeho opätovný vzostup k duchu nie je možný bez prechodu údolím smrti, aký prežívame práve v posledných dvoch storočiach.

**KRISTUS, DUCHOVNÉ SLNKO VESMÍRU, OSVETĽUJE ĽUDSKÉHO DUCHA,
TAK AKO FYZICKÉ SLNKO OSVETĽUJE TELO A VŠETKY VNÍMATEĽNÉ VECI.**

Toho stará gnóza nebola ešte schopná, a preto musela zaniknúť. Ako ukazuje Rudolf Steiner, vznikla ešte na stupni duše pocitovej, kedy človek bol schopný prežívať božský svet ako duchovný obsah vo svojom vnútri. V období duše rozumovej (grécko-rímskom), tento duchovný obsah už zmatnel. Človek musel vyvinúť veľkú vnútornú silu, aby oživil prísny cvičením, vrátane askézy, svoju pocitovú dušu tak, že mohol byť znovu prežívaný duchovný obsah gnózy, vrátane hlbokých kozmických súvislostí udalostí na Golgote. To však vzhľadom na ďalší vývoj vedomia človeka nebolo dlho možné. Gnóza sa stala niečím celkom exoterickým a bola cirkvou zaznávaná, zatiaľ čo pravá, ezoterická, mystérijná gnóza bola - ako to naznačuje legenda o svätom Grále - pozdvihnutá anjelmi do duchovného sveta a uchovávaná až do tej doby, až budú ľudia zrelí sa s ňou opäť spojiť. V stredoveku sa tak stalo na citovej úrovni v ezoterickom prúde Grálu. V dnešnej dobe sa tak môže stať novým spôsobom, na úrovni duše vedomej, premenou vedomia, jeho výstupom z nultého bodu k novému pochopeniu mystéria na Golgote. Smer k tomuto novému výstupu k duchu v dnešnej dobe, kedy človek už nie je schopný veriť, ale chce poznávať, aby mohol dosiahnuť pravú, osvietenú vieru, naznačuje cesta, ktorú nastúpila antropozofia. Z toho dôvodu môže byť antropozofia označovaná za novú gnózu a Obec kresťanov za akúsi novognostickú cirkev len z úplného nepochopenia.

Stará gnóza bola schopná poznávať z oživenej duše pocitovej božský pôvod človeka - ono "ex Deo nascimur" - predexistenciu ľudskej duše a sveta, predexistenciu a kozmický aspekt bytosti Kristovej, trichotómiu človeka a sveta; na jej stupni vedomia jej však nevyhnutne zostalo uzavreté tajomstvo smrti na Golgote - neprenikla k zážitku "in Christo morimur" (odtiaľ jej omyl doketizmu). Tento zážitok je možný až na dnešnom stupni vedomia, kedy duša vedomá prežíva svoju vlastnú Golgotu, svoju opustenosť Bohom, a preto môže nastúpiť s plným vedomím a zo svojej slobodnej vôle cestu ku svojej svätodušnej udalosti - k poznaniu toho, čo znamená "per Spiritum Sanctum reviviscimus".

***Oltárom človeka je jeho vlastné srdce, kňazom vlastná duša, ktorá sa má starať
o to, aby oheň na oltári nikdy nevyhasol***